

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Többszörös rasszialisációk¹ egy többszörösen modern világban

Bonnett, Alastair: Multiple racializations in a multiply modern world = Ethnic and Racial Studies, Vol. 41, 2018, No. 7, 1199–1216. p.

Mivel a kutatók egyre kevésbé elégedettek a rasszialisáció eurocentrikus modelljeivel, ez a cikk arra tesz kísérletet, hogy a többszörös (plurális) modernitások segítségével kínáljon alternatívát. A szerző azt állítja, hogy a sokféle modernitás és rasszialisáció egymással párhuzamosan fejlődik és szorosan összefügg, és hogy ezeket a folyamatokat alapvetően a nyugati befolyás alakította, bár nem kizárólagosan. A cikk két új kutatási területet kíván összekapcsolni: a rasszialisáció földrajzi sokféleségét és a modernitás pluralitását. Egyre több szakirodalom érhető el a rasszialisáció nem nyugati formáival kapcsolatban, ezek a munkák azonban mind azt a szociológiai és történelmi kijelentést fogalmazták meg, hogy a faj és a rasszizmus modern gyakorlatai a Nyugaton kívüli etnikai alapú diszkrimináció hagyományaiból származnak. A szerző azonban úgy véli, hogy a különböző rasszialisációk a különböző modernitásokra vezethetők vissza, ezért a rasszialisáció és a modernitás egymással összefonódó és sokféle módját és kiváltó okait inkább együtt kell vizsgálni.

¹ A faji viszonyok értelmezésének a legkritikusabb jelenkori elmélete: a rasszialisáció vagy a fajalakulás (racial formation) elmélete. Ennek megfelelően a rasszialisáció nem más, mint az a folyamat, melynek során az adott csoportok, kategóriák közti különbséget a faj terminusaiban, a fajelmélet logikájának és terminusainak megfelelően reprezentálnak és írják le. Célja a fennálló hatalmi viszonyok legitimálása, vagy újabb hatalmi rendszer kialakítása. (Horváth István: Kisebbségpszichológia. Alapfogalmak és kritikai perspektívák. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár. 2006. 31. p.)

A cikk három részből áll. A szerző először is megvizsgálja a rasszialisáció globális kiterjedtségére és sokféleségére adott magyarázatokat. Nem vitatja Dikötter interakcionista modelljének alapvetését, miszerint a rasszialisáció nyugati eszméit és gyakorlatait a nem nyugati társadalmak is átvették és a maguk ízlésére formálták, ugyanakkor felveti, hogy ezt a gondolatmenetet jobban el lehetne mélyíteni, ha tekintetbe vennénk a rasszialisációk és a modernitások közötti kölcsönhatást. A második részben áttekinti a modernitás és a rasszialisáció közötti kapcsolatot. Rámutat, hogyan kapcsolódik ez a két folyamat az esszencializált hierarchia eszméi és gyakorlatai révén, amelyek elszakadnak a hagyománytól, és a ráció és akció instrumentális és gyakran technokrata formái felé tendálnak. A szerző a Harootunian-féle, egymással párhuzamosan fejlődő modernitások elméletére támaszkodva azt állítja, hogy ahelyett, hogy a világot különálló és egyformán erőteljes modernitások (és a hozzájuk tartozó rasszialisációk) mozaikjaként képzelnénk el, pontosabb képet kapunk, ha azt mondjuk, hogy a világot egymással összefonódó modernitások és rasszialisációk jellemzik, amelyekre ugyan alapvető hatást gyakorolt a Nyugat, de nem redukálható annak helyi visszatükröződéseire. A cikk harmadik része három területet is megnevez, ahol az egymással párhuzamosan fejlődő modernitások elmélete új dolgokra világíthat rá a rasszialisáció tudományterületén. Először is megkönnyíti a rasszialisáció vizsgálatának földrajzi és történelmi decentralizációját. Másodsor, kiegyensúlyozottabb és történelmileg pontosabb modellt kínál az interakcionizmusra. Harmadszor, új perspektívákat nyit meg a mobilis és multikulturális társadalmak előtt.

Az a tény, hogy az Európán és Észak- és Dél-Amerikán kívüli rasszialisációk feltárása nem történt meg kellő határozottsággal az etnikai és faji kutatásokban, abból is látszik, hogy a rasszizmussal és rasszizmusellenességgel foglalkozó jelentős, nemzetközi áttekintő művek habozni látszanak a területen íródott szakirodalom idézésében. A szerző Dikötter nyomán három modellt mutat be az Európán és Észak- és Dél-Amerikán kívüli rasszialisáció magyarázatára: az „univerzalista”, a „disszeminacionista” és az „interakcionista” modellt. Az univerzalista modell szerint a faj tényleges biológiai tény, következésképp a rasszialisáció egyetemes tendencia. A csoportos „másként való

megjelölés” („othering”) pszichoszociális folyamata szintén univerzális, ezért a rasszialisáció nagy valószínűséggel minden kultúrában megjelenik. Minél tágabban értelmezzük a rasszializmus fogalmát, annál könnyebb állandónak, velünk születettnek és egyetemes jelenségnek tekinteni, így viszont nehéz földrajzi, illetve történelmi kontextusba helyezni. Ezeket a hiányosságokat részben orvosolja a „diszszeminacionista” modell, amely arra utal, hogy az európaiak a saját faji gyakorlataikat és eszméiket exportálták, majd ezeket az előítéleteket az emberek helyi szinten átvették és asszimilálták. Mindkét modell úgy fogja fel a rasszizmust, mint egyfajta idegen vírust vagy szennyeződést – a rassz fogalma „európai találmány”. Ehhez képest jelentős elméleti elmozdulás a Dikötter által „interaktív modellnek” nevezett megközelítés. Ez a modell a helyi történelmi ágensek által megalkotott világnézeteket helyezi előtérbe, és elemzi a rasszista hiedelemrendszerek honosítása (indigenizációja) és kulturális kisajátítása (appropriációja) mögött rejlő komplex kognitív, társadalmi és politikai dimenziókat. A hangsúly itt azon van, hogy a különböző narratívákat eltérő közösségek eltérő időben másként értelmezik, ezáltal Dikötter mind az „eurocentrikus” elfogultságtól, mind a rasszizmus egyetemes jelenségként való felfogásától el tud szakadni.

Hesse és Wieworka egyaránt megállapítja, hogy a rasszizmus, illetve a faj a modernitás egyik központi fogalmi invenciója elválaszthatatlan a modernitástól. A modernitás, a Nyugat és a rasszialisáció történetét egyetlen földrajzi, történelmi és kulturális jelenségként értelmezik, és gyakran a kapitalizmus is belekeveredik a történetbe. Mallon azt állítja, hogy a 17. század végétől kezdve, a 18. század végétől pedig gyorsuló ütemben a faj modern eszméjét az emberiség különböző csoportjainak klasszifikációja és a hierarchia felállítása iránti vágy motiválta. Ennek a folyamatnak a vezértrópusa az esszencializmus, amely kéz a kézben jár az univerzalizmussal és a megtestesítéssel (reifikációval) egy olyan reprezentációs stratégia megalkotása érdekében, amelynek célja a „különbség” megállapítása és „egyszer s mindenkorra szóló” kőbe vésése.

A modernitás és a „kőbe vésés” azonban egymást kizáró fogalmak. Az elmúlt harminc év egyik legjelentősebb elméleti fejleménye a globális történelmi szociológiában és antropológiában a plurális modernitások

gondolata. A plurális modernitások posztkolonialista tudományokkal való metszete politikai lendületet adott az előbbinek, és megkérdőjelezte a Nyugat autoritását. A szerző Harootunian gondolatát átvéve a következőképpen definiálja az egymással párhuzamosan fejlődő modernitásokat: 1. a múlttal szakító modernitás újraalkotja és kitarja a meglévő társadalmi identitásokat és kapcsolatokat, és instrumentális, technokrata, illetve politikai célok felé tereli őket; 2. a modernitás különböző formáinak egyidejű fejlődése és interakciója. Az egymással párhuzamosan fejlődő modernitások világa nem más, mint kölcsönös és többszörös, de nem azonos horderejű destabilizációk összessége. Mindeközben nyilvánvaló, hogy a nyugati – önmagában is plurális – modernitás domináns és meghatározó erő ebben a folyamatban.

Az egymással párhuzamosan fejlődő modernitások és a rasszialisáció találkozásából három dolog következik. Először is a modern társadalmakban a külső befolyás az emberek közötti különbségek hagyományait nagy valószínűséggel átformálja, megkérdőjelezi és kitérít. Másodsor: a poszt-tradicionalizmus a csoportidentitás esszencializációját hozhatja létre és azzal összefonódhat. Harmadsor: az egymással párhuzamosan fejlődő modernitások a nyugati globális dominancia kontextusában emelkedtek ki, ezért a rasszialisáció nyugati formái feltehetőleg befolyásolták a rasszialisáció nem nyugati formáit is. E három állítás pedig egy negyedik feltevéshez vezet el minket: a modernitás és a rasszialisáció társítása mentén és azon belül valószínűleg különböző lokális szempontok és kulturális hagyományok is megjelennek.

Ez a felfogás három potenciális kutatási területet is kínál, melyek a következők: az internacionalizáció, az interakcionizmus kiegyensúlyozottabb értelmezése, valamint a mobilis, multikulturális társadalmakban meglévő rasszialisációk sokféleségére való rámutatás. A hagyományos identitások destabilizációja és új, merevebb és kizárólagosabb kialakása számos friss etnikai-faji kutatás tárgyát képezi Kínában, illetve a volt Szovjetunió területén. Másrészt a modern városok eltérő modernitások és eltérő rasszialisációk közös terepeként való értelmezése dinamikus és összetett képet festhet a városok jelenéről és lehetséges jövőjéről. A sokszínű városban ugyanis többféle rasszizmus, kozmopolitizmus és modernitás versenghet, illetve kapcsolódhat egymással.

Bár a fent felvázolt perspektíva akár paradigmaváltásnak is tűnhet, több szerző is megfogalmaz ezzel kapcsolatban kritikát. Englund és Leach azt hozza fel, hogy a plurális modernitások elmélete a jelenlegi „felkapott” metanarratíva, és nem teheti semmissé azt a logikai követelményt, hogy egy variációt csak egy invariáns dologgal szemben lehet meghatározni. Friedman szerint pedig azok, akik modernitást követelnek az egész világ számára, pont azt a gondolkodást termelik újra, amit oly lelkesen igyekeznek elkerülni. Emellett vigyázni kell az olyan átfogó és általánosító megnevezésekkel, mint „kínai modernitás” vagy „nyugati modernitás”, hiszen ezek önmagukban is számos különálló modernitást rejtenek, amelyek egymást is megpróbálták maguk alá gyűrni a történelem során. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a modernitás egyszerre bontja le és rögzíti az identitásokat. Ugyanakkor fontos, hogy egy egyre inkább policentrikus világban már ne csak modernitástól, hanem modernitásokról beszéljünk, és ezen modernitások és rasszialisációk közötti kapcsolatokat próbáljuk meg feltárni.

Pethő András

Az Európai Unió rasszizmus ellenes törvényeinek betartása a cigányellenesség visszaszorítása érdekében

Sayan, Pinar: Enforcement of the anti-Racism legislation of the European Union against antigypsyism = Ethnic and Racial Studies, Vol. 41., 2018, 1–19. p.

Az Európai Unió – különösen az utóbbi évtizedekben – úttörő szerepet vállalt az emberi jogok és a demokratikus értékek terjesztésében. Az uniós tagországokban azonban továbbra is előfordulnak jogsértések a rasszizmus, a diszkrimináció és az idegengyűlölet terén. A cigányellenesség mint a rasszizmus egyik formája minden erőfeszítés ellenére továbbra is az egyik legnehezebben kezelhető emberi jogi terület a tagállamokban. Ez a kutatás esettanulmányokon keresztül elemzi az Unió kompetenciáinak használatát a cigányellenesség elleni küzdelemben. A szerző amellett érvel, hogy ezen kompetenciákat csak korlátozott mértékben használják.

A roma lakosságot súlyosan érinti a rasszizmus, illetve az etnikai és faji alapú diszkrimináció. A romák áldozatul esnek ennek az oktatás, a lakhatás, a foglalkoztatás, az egészségügy terén, ráadásul a szegénység és a társadalmi kirekesztés, a szegregáció, a kilakoltatás, a rossz lakhatási körülmények, a rendőrök túlkapásai, a gyűlölet-bűncselekmények és a gyűlöletbeszéd is sújtja őket. Az európai intézmények, köztük az EU, már az 1990-es évek óta próbálkoznak olyan szakpolitikák kidolgozásával, amelyek elősegítik a romák által elszenvedett hátrányok csökkentését. Az egyik leginkább említésre méltó ezek közül az Európai Parlament 2015. április 15-ei döntése, amely egyrészt elismerte a II. világháború alatt történt roma holokausztot, és kijelölte augusztus 2-át a roma holokauszt emléknapjának, másrészt a cigányellenességet a rasszizmus konkrét formájának nyilvánította.

Az EU-nak a 2000-es évek eleje óta van hatásköre, hogy fellépjen a faji és etnikai eredetű diszkrimináció ellen. Eddig csak romák elleni esetekben lépett fel, ugyanakkor nem minden olyan esetben intézkedett, amikor elvárható lett volna. A tanulmány azt vizsgálja, hogy az EU hogyan és milyen mértékben él ezzel a hatáskörével, méghozzá öt konkrét és tipikusnak mondható eset kapcsán, amelyek két téma köré csoportosulnak: az oktatásban elszenvedett szegregáció és a kilakoltatás. Az uniós jog és dokumentáció mellett a szerző az ENSZ és az Európa Tanács dokumentumaiból, az Emberi Jogok Európai Bíróságának eseteiből és a nemzetközi civil szervezetek jelentéseiből dolgozik. A kutatás 12 részben strukturált mélyinterjúval is kiegészül, amik a civil szervezetek képviselőivel, EP-képviselőkkel, az Európai Bizottság dolgozóival, az ENSZ Faji Megkülönböztetés Megszüntetésének Bizottsága (CERD) és az Európai Bizottság a Rasszizmus és az Intolerancia Ellen (ECRI) tagjaival készültek.

A romák iskolai szegregációja többféle formában megjelenhet: iskolák közötti, iskolán belüli, osztályon belüli, illetve egyéni szinten. A szegregáció egyrészt a lakhatásra vezethető vissza. Mivel a romák gyakran gettóban élnek, a gyerekek a helyileg legközelebbi iskolába járnak. A második kiváltó ok a szellemi fogyatékosokat felmérő tesztek elfogultsága. Sok országban jellemző, hogy a roma gyerekeket arra kényszerítik, hogy ilyen vizsgálatokra menjenek, majd kisegítőiskolába küldik őket annak ellenére, hogy valójában nem fogyatékosok. A harmadik a roma gyerekek társadalmi-gaz-